

Katedra sociologických výzkumů a koncepce výuky sociologie na filozofické fakultě Moskevské státní univerzity

I.

Moskevská státní univerzita M. V. Lomonosova, nositelka řádu V. I. Lenina, řádu Velké říjnové socialistické revoluce a řádu Rudého praporu práce, je největším a nejvýznamnějším studijním, vědeckým a kulturním centrem Sovětského svazu. V současné době se člení na 15 fakult, jejichž součástí je cca 280 kateder, 360 laboratorů, 160 učebních kabinetů, 10 studijně vědeckých center; k univerzitě rovněž patří řada vědecko-výzkumných ústavů a dalších vědeckých institucí (například Vědecko-výzkumné výpočetní centrum, astronomické observatoře, několik specializovaných muzeí, Vědecká knihovna A. M. Gorkého atd.).

Pedagogický štáb univerzity tvoří více než 8000 profesorů, vědeckých pracovníků a učitelů; z toho je 125 akademiků a členů korespondentů Akademie věd SSSR, asi 1000 doktorů věd a profesorů, 1200 docentů, více než 5000 kandidátů věd.

V současnosti zde studuje zhruba 27 000 studentů ze všech svazových republik a z více než 100 zemí světa; z tohoto počtu asi 6000 studentů je zařazeno ve večerním a dálkovém studiu. Délka studia je 5–6 let podle zvolené specializace a formy studia (denní studium je většinou pětileté, dálkové šestileté). Učební plány jednotlivých fakult univerzity předpokládají přípravu studentů ve 44 specializacích, která probíhá formou zvláštních kursů a seminářů, organizovaných souběžně s výukou předmětů společných pro všechny studenty příslušných fakult. Zároveň se zde školí kolem 5000 aspirantů (součástí učebních plánů jsou i jiné formy zvyšování kvalifikace učitelů vysokých škol a vědeckých pracovníků).

Jednou z nejvýznamnějších a nejstarších fakult Moskevské státní univerzity je filozofická fakulta. Člení se na dvě velká oddělení (oddělení filozofie a oddělení vědeckého komunismu), která se dále dělí na katedry; součástí fakulty je také mezikatedrová laboratoř sociologických výzkumů. V současné době na celé fakultě studuje kolem 1000 studentů (včetně večerního a dálkového studia) – v denním studiu je v každém ročníku zhruba 150 studentů.

II.

Ve struktuře filozofické fakulty MSU zaujímá důležité místo *katedra sociologických výzkumů*, která existuje již 12 let – byla založena v r. 1972 (pod jiným názvem). Organizačně je v současnosti začleněna spolu s pěti dalšími katedrami (vědecký komunismus, vědecký ateismus, dějiny mezinárodního dělnického a komunistického hnutí, teorie a praxe komunistické výchovy, dějiny socialistických učení) do oddělení vědeckého komunismu. Velice úzce spolupracuje s dalším sociologickým pracovištěm na filozofické fakultě, a to se sociologickou laboratoří (výuka i konkrétní sociologické výzkumy). Pro nejbližší budoucnost se však počítá s tím, že na fakultě bude zřízeno samostatné oddělení sociologických výzkumů (možná s obecnějším názvem „oddělení marxisticko-leninské sociologie“), které by mělo mít až 5 vlastních specializovaných kateder.

Katedra je celkově orientována spíše na jednotlivé oblasti aplikované sociologie a na oblast metodologie sociologických výzkumů. V současné době se na katedře řeší především problémy v těchto oblastech:

- metody a techniky sociologických výzkumů (zejména systémová analýza),
- historie a kritika buržoazní sociologie,
- teorie životního způsobu,
- sociologie mezinárodních vztahů,
- sociologie kultury,
- sociologie práce,
- problémy ideově výchovné práce.

Tyto problémy řeší jednotliví pracovníci katedry více méně individuálně, protože zatím neexistuje jednotný, společný vědecko-výzkumný úkol pro celou katedru. Zaměření vědecko-výzkumné činnosti ovlivňují především tyto momenty:

1. vědecké zájmy samotného učitele (vychází se z toho, že každý má právo pracovat na tématu, které považuje za nosné a aktuální),

2. obecné instrukce a požadavky jednotlivých ministerstev (v současné době se jedná o téma sociální problematiky vědeckotechnické revoluce, sociologických aspektů kultury, sociologie mezinárodních vztahů apod.),
3. objednávky různých podniků a institucí z praxe (zde přinesla např. velice pozitivní výsledky realizace konkrétních sociologických výzkumů v závodech KAMAZ, ZIL, TOGLIATTI – tyto výzkumy jsou prováděny buď bezplatně nebo za dohodnutou finanční částku).

Zvláštností katedry v tomto směru je to, že se snaží v maximální míře zapojit aspiranty a studenty do vědecko-výzkumné činnosti ve všech třech liniích.

Katedra velice úzce spolupracuje s řadou jiných ústavů, institucí a vysokých škol. Velký význam mají kontakty se sociologickými institucemi z celého Sovětského svazu (např. významné katedry sociologie v Minsku, Gomelu, Leningradě, Kyjevě, Tbilisi, Sverdlovsku, Novosibirsku) a s katedrami společenskovědního zaměření na různých vysokých školách a institutech. Tato spolupráce se týká především vzájemné odborné pomoci, organizování vědeckých seminářů, vydávání společných sborníků z konferencí, možnosti publikovat v edicích MSU (vědecký časopis Vestnik moskovského universiteta bývá jednou za rok věnován výhradně sociologii) apod.

Velmi úspěšně se rozvíjí rovněž oblast mezinárodní spolupráce – katedra navázala úzké kontakty s učiteli sociologie z NDR (v tomto roce má být mimo jiné publikována jejich společná monografie). Připravují se podkladové materiály pro oficiální dohody o vědecké, pedagogické a kulturní spolupráci na období příští pětiletky (1986–1990) mezi sovětskou katedrou sociologických výzkumů FF MSU a českou katedrou marxisticko-leninské sociologie FF UK.

III.

Stěžejní sférou činnosti katedry je pedagogická činnost, která se realizuje ve dvou liniích:

1. výuka základů teorie a metod marxisticko-leninské sociologie v I. a II. ročníku jak v rámci filozofické fakulty MSU, tak i na jiných fakultách (jde o jedno-semestrové kurzy na fakultě právnícké, ekonomické a žurnalistické),
2. výuka jednotlivých sociologických specializací ve III., IV. a V. ročníku v rámci oddělení vědeckého komunismu.

V současné době probíhá obecný kurs *Teorie a metody sociologických výzkumů*, pro posluchače oddělení vědeckého komunismu v rozsahu 288 hodin ve třech semestrech a pro posluchače oddělení filozofie v rozsahu 168 hodin ve dvou semestrech (z celé fakulty nemají předepsaný povinný kurs sociologie pouze studenti katedry logiky, patřící do oddělení filozofie).

Zmíněný obecný kurs má ve své širší variantě (tj. tři semestry pro posluchače všech kateder oddělení vědeckého komunismu) tuto strukturu:

I. oddíl: Cíle a úkoly kursu; metodologické problémy sociologických výzkumů (celkem 36 hod. přednášek, 30 hod. seminářů a 2 hod. praktických cvičení).

1. Předmět a metoda marxisticko-leninské sociologie, problém struktury ML sociologie, místo ML sociologie v systému společenských věd.
2. Sociologické zákony, systém kategorií ML sociologie.
3. Historické etapy vzniku a rozvoje ML sociologie (význam díla K. Marxe, B. Engelse, V. I. Lenina).
4. Rozvoj ML sociologie v SSSR.
5. Zvláštnosti krize teoreticko-metodologických základů buržoazní sociologie na přelomu XIX. a XX. století. Třídní podstata buržoazní sociologie. (Comte, Spencer, Simmel, Durkheim, Weber, Pareto).
6. Výchozí metodologické principy kritiky teoretických koncepcí současné buržoazní sociologie. (Sorokin, Parsons, teorie postindustriální společnosti).
7. Vzájemná závislost teoretického a empirického v sociologickém výzkumu.
8. Fakt a sociální ukazatel v sociologickém výzkumu, metodologický přístup k analýze sociálních faktů a sociálních ukazatelů.
9. Speciální sociologické teorie, jejich místo a funkce v ML sociologii.
10. Komplexní a systémový přístup v sociologickém výzkumu.
11. Význam metodologie v rozvoji sociologického výzkumu.

- II. oddíl: Metodika a technika přípravy a realizace sociologických výzkumů*
(celkem 36 hod. přednášek, 36 hod. seminářů, 46 hodin praktických cvičení).
12. Typy a etapy sociologického výzkumu; pojetí metody, metodiky, techniky a procedury v sociologickém výzkumu.
  13. Program sociologického výzkumu.
  14. Určení a logická analýza problému v sociologickém výzkumu; objekt a předmět, cíle a úkoly sociologického výzkumu.
  15. Hypotéza v sociologickém výzkumu.
  16. Operacionalizace pojmů v sociologickém výzkumu.
  17. Plánování a strategie sociologického výzkumu.
  18. Zajištění reprezentativnosti sociologické informace.
  19. Výběr v sociologickém výzkumu.
  20. Studium dokumentů jako metoda sociologického výzkumu.
  21. Metoda pozorování.
  22. Metoda rozhovoru.
  23. Metoda expertního hodnocení.
  24. Metoda strukturální analýzy malých skupin (sociometrie).
  25. Sociální experiment a sociální zkušenost.
  26. Problém sociálního modelování, projektování a prognózování v sociologii.
  27. Metoda testů.
  28. Organizace sociologického výzkumu, role a funkce sociologa.

III. oddíl: Metody zpracování, analýzy a zobecnění sociologické informace
(celkem 36 hod. přednášek, 42 hod. seminářů, 24 hod. praktických cvičení).

29. Zajištění spolehlivosti měření výchozí informace, verifikace sociologické informace.
30. Škálování jako způsob měření sociálních charakteristik.
31. Specifika kvalitativní analýzy informací.
32. Kvantitativní metody zpracování a analýzy informace.
33. Statistické metody zpracování a analýzy informace.
34. Strojové zpracování sociologické informace, technika ručního zpracování informace.
35. Sekundární analýza sociologické informace.
36. Problémy srovnávacích výzkumů.
37. Analýza a zobecnění výsledků sociologického výzkumu.
38. Formulace teoretických závěrů a praktických doporučení.
39. Sestavení vědecké zprávy, praktická realizace sociologického výzkumu.

Kromě tohoto základního kursu se v prvních dvou letech studia, kdy studenti ještě nejsou rozděleni podle jednotlivých specializací a kateder, přednášejí další kurzy částečně sociologického obsahu — na oddělení filozofie se například jedná o tyto kurzy: Současná buržoazní filozofie a sociologie, Kritika současné buržoazní filozofie, sociologie a antikomunismu.

Po dvou letech studia společenských věd se mohou studenti obou oddělení filozofické fakulty rozhodnout prohloubit své znalosti marxisticko-leninské sociologie a přihlásit se do této specializace (avšak již během II. ročníku si mohou volit sociologické téma za téma své ročníkové práce). V posledním období se pro specializaci sociologie rozhoduje každým rokem přibližně 40 studentů.

Specializované studium ve III.—V. ročníku má formu povinných i nepovinných kursů a seminářů v rozsahu 36 nebo 72 hodin. Ve školním roce 1983/84 bylo například vypisáno 22 kursů — z obecné sociologické teorie, z metodologie sociologických výzkumů (včetně konkrétních metod a technik) a z konkrétních sociologických disciplín. Během celého studia specializace (tj. během tří let) musí posluchač povinně absolvovat celkem 24 speciálních kursů a seminářů. Nedílnou součástí specializace je také činnost ve studentských vědeckých kroužcích — v současné době se zde rozebírají především aktuální problémy z oblasti metod a technik sociologického výzkumu (například content-analysis a v poslední době často využívané telefonické interview), kritiky buržoazní sociologie a sociologické aspekty propagandy.

Studium specializace se ukončuje de facto obhajobou diplomové práce na sociologické téma. Členové katedry každoročně navrhují témata diplomových prací, která jsou současně tématy ročníkových prací (ve smyslu předdiplomních prací). Jsou rozdělena na dvě skupiny. V první jsou témata z obecné marxisticko-leninské sociologie (vedoucími práce a konzultanty jsou externisté-specialisté z různých ústavů,

vědecko-výzkumných institucí atd.). V druhé jsou témata vypisovaná jednotlivými učiteli katedry.

V seznamu navrhovaných témat pro školní rok 1983/84 je hlavní pozornost věnována především následujícím problémovým okruhům:

- obecná i konkrétní sociologická metodologie,
- dějiny sociologie,
- kritika současné buržoazní sociologie,
- sociologie práce, podniku, řízení (včetně sociálního plánování),
- teorie životního způsobu (včetně životního prostředí).

Problematika sociologie sice není samostatným předmětem ústní závěrečné zkoušky, k nimž jsou mimochodem studenti připuštěni pouze za předpokladu úspěšného obhájení diplomové práce, ale do státnicových otázek z filozofie či z vědeckého komunismu jsou zahrnuty i otázky z obecné sociologické teorie a z metod a technik sociologického výzkumu.

Po úspěšném obhájení diplomní práce a složení státních závěrečných zkoušek získává absolvent — podle zápisu v diplomu — odbornost „učitel filozofie“.

IV.

Zvláštní sféru pedagogické a politickovýchovné činnosti katedry tvoří práce s vlastními absolventy a vědeckými aspiranty.

Katedra sociologických výzkumů FF MSU je jediným místem v centrální oblasti SSSR, kde se připravují profesionální sociologové. Absolventi katedry se nejčastěji uplatňují ve třech oblastech praxe:

1. vysoké školy (učitelé ML sociologie, event. vědeckého komunismu či ML filozofie),
2. podniky (podnikoví sociologové, velice často pracovníci kádrových a personálních útvarů),
3. ministerstva (vědecko-výzkumní pracovníci).

Situace absolventů odcházejících do podniků a závodů sekundární a terciární sféry je poněkud složitá díky tomu, že prozatím není v učebním plánu katedry uzákoněna sociologická praxe. Existuje zde ovšem společenská praxe, v některých případech pedagogické praxe (na Institutu sociologických výzkumů AV SSSR, Vysoké škole Komsomolu, Institutu pro plánování rozvoje Moskvy atd. — rovněž na samotné katedře). Pro budoucnost se počítá s tím, že studenti budou absolvovat tříměsíční sociologickou praxi (ve IV. ročníku).

Katedra udržuje se svými absolventy neustále kontakty a snaží se jim všemožně usnadňovat vstup do praxe, tzn. poskytuje metodickou pomoc při realizaci výzkumů atd. a zejména podporuje sociology-začátečníky v jejich prvních praktických krocích, což je o to důležitější, že ještě ne všichni zaměstnavatelé plně chápou obsah a smysl činnosti například podnikového sociologa. Řada absolventů pravidelně dojíždí na konzultace, realizují se konference-setkání se zahraničními absolventy (jednou za dva roky), každý absolvent ucházející se o aspiranturu ji může studovat na své mateřské katedře (podmínkou však je dvouletá praxe po absolvování fakulty).

V nejbližší budoucnosti mají být na katedře zavedeny dvě další novinky:

1. katedra umožní dvěma a více absolventům pracovat v jednom podniku — jde o tzv. hromadné umístěnky (začínající sociologové se mohou vzájemně podporovat a pracovat v jakýchkoli neoficiálních týmech a usnadní to rovněž další vzájemné styky s katedrou),
2. katedra bude využívat své právo organizovat všeruské konference a bude pořádat pravidelné semináře pro všechny své absolventy (prozatím, jak bylo již výše uvedeno, jsou pouze pro cizince).

Katedra přijímá ročně zhruba 10–11 aspirantů — 8 interních a 2–3 externí (mimo jiné i pro zahraniční sociology). Při katedře existuje samostatná komise pro obhajobu kandidátských prací a pro kandidátské zkoušky (tzv. specializovaná vědecká rada katedry složená z 15 odborníků jak z katedry, tak z mimokatedrových i mimofakultních institucí — zejména z Akademie věd SSSR).

Interní aspirantura je rozpočítána na tři roky a externí na čtyři roky. Plán práce například interního aspiranta je zhruba tento:

1. rok — povinně složit všechny tři kandidátské zkoušky, tj. zkoušku z jednoho světového jazyka, filozofie a sociologie (kandidátské zkoušky je možno začít skládat v době ještě před oficiálním přijetím do aspirantury); dvě odborné stati pro publikaci (cca po 25 stranách strojopisu),
2. rok — začít pracovat na kandidátské práci a publikovat první odbornou staf,
3. rok — publikovat druhou odbornou staf a obhájit kandidátskou práci (práce v rozsahu 120–170 stran musí být hotova již v polovině třetího roku aspirantury).

K povinnostem interního aspiranta dále patří i práce na katedře, pedagogická praxe (vedení seminářů v celkovém rozsahu 50 vyučovacích hodin), každoroční atestace před členy katedry apod.

V.

Jak je patrné z předchozího textu, v koncepci výuky i ve fungování a činnosti kateder sociologie v sovětských a československých podmínkách existují určité rozdíly (například celkové pojetí oboru marxisticko-leninské sociologie, struktura výuky, koncepce státních závěrečných zkoušek apod.). To však poskytuje prostor pro vzájemnou výměnu zkušeností a podnětů zejména z oblasti pedagogické, vědecko-výzkumné a politicko-výchovné činnosti, výměnu, která by se mohla stát velice pozitivním příspěvkem k formování efektivnějšího systému výuky marxisticko-leninské sociologie ve všech socialistických zemích.

*Petr Duffek
Jana Duffková*

Druhý sovětsko-československý seminář „Analýza a modelování sociálně ekonomického rozvoje oblastí a jejich vztahy“

26.–29. března 1984, Kemerovo, SSSR

Spolupráce mezi sibiřským oddělením Akademie věd SSSR a Československé akademie věd v problematice oblastního plánování je koordinována Institutem ekonomiky a organizace průmyslové výroby AV SSSR, Novosibirsk (IEOPV) a Geografickým ústavem ČSAV v Brně. Druhý sovětsko-československý seminář se sešel s cílem shrnout stav řešení dané problematiky a zahájit etapu těsnější spolupráce, spočívající nejen ve výměně zkušeností a materiálů, ale předcházející v koordinované akce se společnými výstupy. Konal se v centru Kuzbasu, v Kemerovu, tedy v jedné z nejdůležitějších oblastí SSSR, která sama je předmětem úsilí o modelování a analýzu vzhledem k plánování jejího perspektivního rozvoje.

Zaměření semináře na analýzu a modelování nebylo náhodné. Velké ekonomické oblasti jsou složitými a komplexními celky, do jejichž plánování vstupují rozmanité aspekty ekonomické, sociální, demografické, medicínské, biologické, ekologické, geografické, meteorologické a jiné. Takto v celistvosti nazíraný celek nemůže být efektivně řízen a plánován bez podrobné a hluboké analýzy a bez modelového zpracování a zhodnocení. Na semináři se ukázal stav a možnosti, kterými se analýzy a modelování i jejich metodologie ubírají.

Referáty sovětských účastníků (bylo jich více než patnáct) se týkaly především popisu konkrétně aplikovaných modelů, a to jak z hlediska jejich významu a obsahu, tak z hlediska matematického aparátu a zabezpečení. Koncepce modelování v IEOPV popsal v klíčovém referátu A. G. Granberg („Mezioblastní ekonomické vztahy: pojmy a modely“). Seznámil se třemi úrovněmi modelování (elementové, systémové oblastní, systémové národohospodářské). Perspektivně se v Institutu zpracovává systém modelů dlouhodobého plánování národního hospodářství, který má pět bloků: A — bodové modely národního hospodářství, B — prostorové modely národního hospodářství, C — modely odvětvových systémů, D — modely oblastních systémů, E — modely hospodářských jednotek. Celý komplex modelů nelze zpracovat, a to jak z matematických, tak i z organizačních důvodů. Proto byla vypracována strategie „jádro-periferie“, která soustřeďuje pozornost modelu na zkoumaný objekt a k němu připojuje „nejbližší modelové okolí“. V Institutu se zabývají třemi typy modelů: 1) modely mezioblastního vyrovnávání, 2) optimalizační mezioblastní modely s globálním kritériem optimality, 3) modely ekonomických vztahů oblastí s lokálními optimalizačními kritérii. Dále A. G. Granberg popsal podrobněji dva modelové komplexy, SYREN a SANAR.